

Mitovi i stereotipi koji su nadživeli Jugoslaviju

Svako razmatranje suočavanja sa prošlošću mora da vodi računa o psihološkim i socijalnim dimenzijama. Istorijsko pamćenje ili kolektivno sećanje jednog društva se proizvodi upravo da bi bilo nezaobilazna osnova (novog) identiteta i nejčešće između onoga što je "opšte poznato" i "neupitno" i onoga kako je stvarno bilo zjapi provalija. Stilizovano sećanje postepeno može da postane opšti kulturni kod koji razvija čitav niz nesvesnih filtera kroz koje pripadnik jedne zajednice posmatra stvarnost, ali i svaku priču o prošlom. Istoričari koji su i sami učestvovali u izgrađivanju tog koda nisu u stanju da ga preispituju i braniće po svaku cenu intelektualnu ortodoksiju formiranu na tragu političke pobeđe. One u vlastitom nacionalnom korpusu koji "posumnjaju" ili one sa strane neće dočekati blagonaklono prihvatanje i staložena rasprava o novim činjenicama. Ne, pre će se posegnuti za političkim kvalifikacijama ("nije prihvatljivo") ili lepljenjem etiketa.

Zajednička država Jugoslavija bila je dva puta zemlja pomirenja. U ime budućnosti teške i traumatične činjenice iz zajedničke prošlosti prećutkivane su ili je u igri simbola konkretan zločinac dobijao naziv Švaba, neprijatelj, okupator ili fašista. Bio je to jedan od uslova za kreiranje minimuma zajedničkog identiteta radi funkcionisanja složene države – pozitivno sećanje na zajedničku prošlost. Razbijanjem Jugoslavije nastala je potreba da se legitimiše novo stanje, projekti za čije je ostvarenje stradalo mnogo ljudi. Put ka racionalnoj istoriji zajedničkog života ometen je po treći put. No umesto ranijih trendova da se ukaže na svekolike prednosti zajedničkog života, na delu su oni obrnutog predznaka. Pobeđeni u Drugom svetskom ratu postaju pobednici. Nekadašnji pobednici odlaze u ilegalu ili se masovno prokazuju. Ratno stanje još je više podiglo strasti i uklonilo svaku vrstu obzira. Jedan od najprisutnijih stereotipa tog vremena bila je tvrdnja da je Jugoslavija bila osuđena na propast jer je pod svojim okriljem spojila navodno nespojivo – *inkompatibilne civilizacije*.¹ Zbog političke korektnosti stavljeno je na stranu da su isti narodi i "civilizacije" koegzistirali u okviru kako nekadašnjih imperija tako i unutar manjih nacionalnih država ili autonomnih pokrajina u okviru pomenutih imperija. Dakle, svo šaroliko iskustvo ulazilo je u novu državu kao negativan prtljag ili prednost.

U cilju odbrane identiteta i legitimiteta pobednika (ili režima) politika se ne ustručava od prikrivanja istine ili onih izvora koji bi vodili istoričara na njenom dokučivanju. Nisu samo pretile svojim piscima vajmarske vlade, već su ciljano istinu krili ili je uskraćivali i pobednici. Čuvena je izjava Ostina Čembrlena G.P. Guču 30. jula 1926, da on kao ministar vanjskih poslova mora čuvati mir sada i u budućnosti i da *to* ne

¹ Ovaj stereotip su prihvatili i prenosili u svojim radovima i intervjuima poznati istoričari Ivo Banac i Sabrina Ramet.

može žrtovati čak ni zbog istorijske tačnosti.² Publikovana diplomatska građa je pažljivo selektovana. Da su ta pravila preživela svedoče i otkrivanja neistina ili prekrajanja i prikrivanja u memoarima i radovima savremenika političara novijeg doba kakvi su Henri Kisindžer, Ričard Holbruk ili neki drugi svetski poznati. Izvori prvog reda matične, ali i drugih država učesnica to omogućuju.

Kako se značaj istorije povećava u konstruisanju identiteta u savremenoj političkoj kulturi, otvaraju se pitanja kako da koegzistiraju različita historiografska viđenja jednog istog prostora, a pritom da ne povrede osećanja nečijeg već razvijenog identiteta.³

Ipak dozvolićemo sebi da se umešamo, kao što smo se mešali i tokom 1980-ih u to naše područje lokalnih nacionalnih narativa, tradicionalnog političkog govora koji se sticajem političkih okolnosti neometano useljavao u istorijsku nauku bez propitivanja. Pisaćemo ponovo o etabliranju nekih mitova koji uporno traju iz vremena pre stvaranja Jugoslavije, tokom celog njenog trajanja ali i posle njenog istorijskog nestanka, sada u novoj političkoj funkciji.

Pored novijeg mita da se zemlja morala raspasti jer niko nije mogao spojiti inkopatibilne civilizacije, ili kosovskom problemu kao "kolonijalnom pitanju", postojali su oni stariji koji su trajali koliko i zajednička država pa je i nadživeli. Takvi su mitovi o okupaciji drugih pokrajina od strane Srbije 1918. godine (ovo uključuje i Crnu Goru), velikosrpskoj hegemoniji, jugoslovenstvu kao prikrivenom srpstvu, ili jedan kao što ćemo videti trajno prisutan a pomalo prikriven – mit o "prodaji" hrvatskih i slovenačkih nacionalnih teritorija posle Prvog svetskog rata zbog nebrige srpskih vlastodržaca.

"Trgovanje" hrvatskim teritorijama od strane Beograda 1915 - 1924

U hrvatskoj političkoj tradiciji, manje slovenačkoj, priča o tzv. prodaji hrvatskih i slovenačkih teritorija Italiji posle Prvog svetskog rata, veoma je prisutna. Mada je bilo sličnih istorijskih situacija i posle Drugog svetskog rata sličan mit nije nikada konstruisan. Ovom mitu se može odrediti ishodište, pratiti upotreba, trajanje i modaliteti iskaza te recepcija u inostranoj historiografiji preko korišćenja domaće memoarske, pamfletske ali i stručne literature koja ga je takođe nekritički prenosila.

Pratimo da je nastao uoči stvaranja jugoslovenske države i bio prisutan tokom celog njenog trajanja, pa i danas, kada se legitimišu nove države naslednice Jugoslavije. Najprisutnija je formulacija da se radilo o „prodaji“ ili „trgovini“ Dalmacijom, hrvatskim i slovenačkim nacionalnim teritorijama od strane Srbije, a kasnije od „beogradskog režima“. Teritorije su po protagonistima ovog narativa bile "prepuštene" Italiji.

U pitanju su bile teritorije nekadašnjeg austrijskog dela Dvojne monarhije (Koruška, Slovenačko primorje sa Trstom i delovima Furlanije i Julijske krajine, Istra, ostrva, Dalmacija). Na te etnički mešovite teritorije, gde je slovenski živalj predstavljao većinu na širem prostoru, Italija je bila istakla svoje istorijsko pravo kao naslednica Mletačke Republike, kao i pravo da zadobije stratešku granicu prema slovenskom susedu. Iste je okupirala tokom novembra 1918. godine.

Gubitak teritorija nastanjenih hrvatskom i slovenačkom populacijom nastao je, prema onima koji su stvorili mit o tome, iz nebrige srpskih vlastodržaca zato što nisu bili u pitanju krajevi naseljeni srpskim stanovništvom.

² Fric Fišer, *Savez elita*, Nolit, Beograd 198 ; Keith Wilson, *Forging the Collective Memory Government and International Historians through Two World Wars*, Providence – Oxford, 1996, s.2;

³ Elazar Berkan, *Krivica nacija. Restitucija i ispravljanje istorijskih nepravdi*, (prevod) Stilos, Novi Sad, 2007, s.18-19.

Mit je svakako nastao kao produkt političke borbe u kojoj se nisu birala sredstva. Njegova politička upotreba imala je svrhu izazivanja sumnje i podozrenja između dva najmnogobrojnija naroda u Jugoslaviji - srpskog i hrvatskog, slabljenje njihove solidarnosti i osporavanje smisla zajedničke države. Njegovoj recepciji pogodovalo je redukovano poimanje kompleksne političke stvarnosti prošlog vremena ali i politička opredeljenja naučnika i građana tokom decenija trajanja jugoslovenske države, pa i, kako smo naveli, posle njenog istorijskog nestanka.

Redukovanim shvatanju kompleksne stvarnosti, kada je jugoslovenska historiografija u pitanju, ili pojedine nacionalne, pored ideološkog razloga, svoj doprinos je dalo nerazumevanje međusobne uslovljenosti vojnog i diplomatskog faktora. Upravo na bazi svestranog istraživanja te međuzavisnosti, kao i drugih elemenata ondašnje stvarnosti, ponudili smo u svojim radovima drugu sliku, koja osporava utemeljenost pomenutog mita i daje ga u odrazu njegove istorijske funkcije.

Sličan mit nije nikada stvoren posle Drugog svetskog rata u vezi s pitanjem dela Primorske i Trsta. Uprkos sentimentima u javnosti, prihvaćeno je naknadno opravdanje Josipa Broza Tita da Jugoslavija nije mogla u postojećim uslovima dobiti više ni 1947.⁴ ni 1954. godine. Iza kulisa javnog govora, zakletvi na masovnim okupljanjima građana ("nećemo biti moneta za potkusurivanje") Tito i drugi visoki rukovodioci, uključujući Kardelja, polako su prihvatili zahteve i argumente Zapada i najavu da će zbog interesa SAD i NATO pakta uz manje korekcije biti prihvaćeno stanje na terenu. Dakle bilo je izvesno da zona A i sam grad Trst neće niukom slučaju pripasti Jugoslovenima. Ovo se već znalo januara 1952. godine. Pored prijateljskog ubeđivanja korišćene su i ucene jer je upravo NATO davao garancije Jugoslaviji u otporu Staljinu. Italija je, da bi podstakla pritisak, insistirala na izvršenju tripartitne deklaracije zapadnih sila iz marta 1948. da cela STT uđe u njen sastav. Isti argument upotrebile su u toku ubeđivanja i SAD. Etnički princip koji su velike sile predlagale nije pogodio u potpunosti Jugoslaviji. Dobilo bi se nešto u isturenim delovima zona A, a gubila obala u zoni B. Na kraju Jugoslavija u septembru 1952. pristaje na povoljnije rešenje, zonalnu podelu kakva već postoji. U toku tih razgovora britanskom ministru inostranih poslova je predočeno da bi dalje popuštanje "za naš narod značilo da smo morali nacionalnom teritorijom da platimo prijateljstvo zapadnih sila, pa i prijateljstvo Italije koju naš narod ne ceni mnogo".⁵ Ipak, ako se i odustajalo od zone A, postojala je spremnost da se brani zona B od eventualnih italijanskih pokušaja. Nakon demonstracija silom i zveckanja oružjem tokom 1953. prešlo se na tajne londonske pregovore jugoslovenske i italijanske vlade pod patronatom Zapada.

Poreklo, nosioci, recepcija

Italija, koja je sve preduzimala da omete stvaranje i konsolidovanje nove ju-goslovenske države, omogućila je frankovcima-oficirima da obilaze zarobljeničke logore na njenoj teritoriji i da šire antisrpsku propagandu. Već 1918. godine ta propaganda kao svoj sastavni deo imala je lažnu

⁴ „Vi ste... rukovodioci armije [IV - M. B.]... koja je dala mnogo krvi za oslobođenje naše porobljene zemlje, za oslobođenje naše porobljene braće u Istri i Slovenačkom Primorju. Samo okolnosti koje su bile van našeg domašaja i naše moći onemogućile su nam da potpuno ostvarimo vjekovni san .. ne samo slovenačkog i hrvatskog naroda nego i svih ostalih naših naroda: da sva naša braća koja su decenijama i vjekovima čamila pod tuđinskim jarmom budu prisajedinjena..." (Govor rukovodiocima IV armije 27. jula „Borba", 28. jula 1947).

⁵ O diplomatskoj pozadini vidi: Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952 – 1955*, Beograd 2000, s.44-54, 57-75. Jugoslovensko rukovodstvo je sugerisalo Zapadu da bi ono prihvatilo zonalnu podelu pod uslovom da se ono predstavi kao rešenje nametnuto spolja. Na taj način jugoslovensko rukovodstvo bi se moglo opravdati pred narodom da je stavljeno pred svršen čin i da se u takvoj situaciji ne može ništa učiniti. Ovaj predlog se pokazao kao najrealnije rešenje Tršćanskog pitanja koje će se na kraju primeniti u praksi (*Isto*, 53)

tvrdnju da je Srbija potpisala Londonski ugovor i da je njena vlada tražila da se iz ropstva oslobađaju samo Srbi.⁶ Frankovac, potpukovnik bivše austrougarske vojske, Stevo Dujić posebno je bio aktivan. Mada je primljen, kao i Slavko Kvaternik ili Gustav Prečec, u novu jugoslovensku vojsku marta 1919, istu su uskoro napustili i u inostranstvu su nastavili agitaciju protiv nove države. Kada su Italijani krajem 1919. godine izdvojili iz logora Hrvate i smestili ih u Monte Casino, 13. decembra među njih su došli Dujić i Petričević. Za put su dobili italijanske objave. Oni su uveravali ljude da u Hrvatskoj vlada teror i da se hapse svi oficiri i činovnici. Takođe je ponovljena teza daje Srbija potpisala Londonski ugovor.⁷

Krajem proleća 1937. godine beležimo ponovno korišćenje mita o „prodaji“ Dalmacije u politizaciji javnog mnjenja. Iz Zagreba, su vojne vlasti javljale da se rasturaju zabranjeni leci „Hrvatsko pitanje i Londonski ugovor“.⁸ Štab II armijske oblasti u Sarajevu dobio je izveštaj daje don Aleksandar Zoričić, sveštenik i profesor senjske gimnazije, koristio torbara za širenje vesti u narodu daje „Beogradska vlada prodala Italiji Istru, Ostrva i Zadar pa da će prodati i Šibenik“.⁹

Ideolozi KPJ su posle 1945. rado prihvatili mit o „prodaji“ teritorija kako bi delegitimisali prethodni sistem i poduprli vlastiti revolucionarni legitimitet:

„Kroz čitavu spoljnu politiku vladajuće klike u staroj Jugoslaviji provlači se kao crvena nit spremnost da, u interesu održavanja i proširivanja svojih povlaštenih i ugnjetačkih položaja, žrtvuje najosnovnije nacionalne i narodne interese. Da bi sebi obezbedila naklonost Italije, ona je 1920. i 1924, poklonila Italiji Rijeku, Istru i čitavo Slovenačko primorje. Dr Smodlaka u svom članku¹⁰ [...] ističe da su velikosrpski reakcionari 'tražili u Italiji saveznika ne samo protiv Bugara, već i protiv svojih vlastitih sudržavljana. Hrvata'. Prilikom ustupanja Rijeke Italiji 1924. godine Ninčić, tadašnji ministar spoljnih poslova, izjavio je: 'Italija nam je zauzvrat obećala da neće više pomagati Bugare i Hrvate'. Prodajući /.../ pojedine delove jugoslovenske zemlje za sumnjive garantije jednog verolomnog režima [Italija-M.B.]. [...]“¹¹

U zadatim okvirima pišu neki tadašnji istoričari. Čulinović daje sledeću formulaciju:

„Na jugoslavenskoj strani razdijeljeni predstavnici Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, pri čemu su se velikosrpski nastrojani Milenko R. Vesnić i Kosta Stojanović sa svojim gledištima na sporna pitanja sukobljavali sa stavom Ante Trumbića, te su sva tri delegata konačno popustila pred talijanskom represijom i pristala tim ugovorom da Italiji budu izručena čak i neka mjesta koja prvotno nisu za to ozbiljno ni dolazila u obzir.“¹²

⁶ O pravom odnosu Srbije prema ovom ugovoru i naporima da se on dezavuiše vidi šire: M. Marjanović, *Londonski ugovor iz 1915. godine. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914-1917*, Zagreb 1960.

⁷ M. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918-1921*, Beograd 1988, 240 (prema: Izveštaj komandanta IV armijske oblasti Vojnoj komandi 12. januara 1920); isti, prikaz knjige Istvana Deaka, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press, New York-Oxford 1990 (u: *VIG*, 1-2/1994, 427).

⁸ Arhiv, Komanda IV armijske oblasti sa pov. br. 6984/37 od 27. maja 1937. načelniku Glavnog generalštaba. Primerak tog letka nismo našli u prilogu.

⁹ Arhiv, Komanda II armijske oblasti, str. pov. Đ. On. br. 1031 od 11. juna 1937. načelniku Glavnog generalštaba.

¹⁰ J. Smodlaka, *O razgraničenju Jugoslavije s Italijom*, „Nova Jugoslavija“, Beograd 1944, 29.

¹¹ Boris Zihlerl, *Tri trula stuba stare Jugoslavije*, u: „Članci i rasprave“, Beograd 1948, 42. Reč „Hrvati“ izvađena je iz konteksta, a u to vreme se odnosila na frankovce čiji komiteti su delovali u emigraciji i na pojedince u zemlji. Vidi navod iz knjige J. Sadkovića (naša napomena br. 38).

¹² F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I, Zagreb 1961, 302.

Sličan pristup došao je do izražaja i u doktorskoj disertaciji Franje Tuđmana. Oslanjajući se na pisanja neposrednih savremenika, dela štampe, naknadno pisanih, i nesigurnih memoara, on veli:

„Ugovor s Italijom izazvao je negodovanje javnosti, navlastito u Sloveniji i Hrvatskoj, zbog popustljivosti vlade prema talijanskim zahtjevima to više što su predstavnici talijanskog imperijalizma slavodobitno likovali, dobivši više no što su očekivali [...] talijanski predstavnici javno su potvrđivali istinitost optužbi daje Beograd pokazao nerazumljivu popustljivost prema talijanskim zahtjevima baš zbog toga da bi u njoj dobio oslonac protiv restauracije Habzburške monarhije.”

Krivi su, po Tuđmanu, Pašić, Vesnić, ponešto i Trumbić, koji „očito bijaše spreman i na žrtvovanje hrvatskih interesa, a inače nije bio dorastao situaciji: nije imao dovoljno iskustva u diplomatskim poslovima i međudržavnim odnosima da bi mogao znati o kakvim se sve igrama radi”.¹³

Više od šezdeset godina od događaja, prema scenariju TV serije „Velo misto”, dvojica glumaca, Boris Dvornik (brico) i Slobodan Aligrudić (major), vode uzbuđeno dijalog u berbernici dan-dva posle potpisivanja Rapalskog sporazuma. „Brico” je mišljenja daje sramota pustiti tolike teritorije bez „anjci metka” i da je „jema pravo stari šjor Ante Trumbić ča nije tija potpisat te šporkarije”. „Major” mu strogo odgovara daje bolje da čuti, radi svoj posao i da se ne mesa u te stvari.¹⁴

Jedan noviji film takođe reprodukuje isti oblik svesti. Istoričar dr Jure Krišto, pisac scenarija za film Jakova Sedlara „Hrvatsko 20. stoljeće”, prihvata verziju o „trgovini” teritorijama:

„Hrvatski narod tijekom dvadesetak godina života u novoj državnoj zajednici iskusio je najgora poniženja i možda najteže časove narodnog života. Politička šikaniranja i obespravljivanja, ekonomsko izrabljivanje, vojna i policijska okupacija, trgovina sa hrvatskim teritorijem (Rapalski ugovor)...”¹⁵

U udžbenicima za osnovne i srednje škole u Hrvatskoj neprekidno se sugerisalo učenicima da je Kraljevina SHS uložila malo volje da se izbori za etnički pravednije razgraničenje sa Italijom.

„Italija je iskoristila raspad Austro-Ugarske i teškoće Države Slovenaca, Hrvata i Srba kao i Pašićevu popustljivost i okupirala Istru, Trst, Goricu, Slovensko primore, Rijeku, Cres, Lošinj, Lastovo i Zadar. [...] U studenom 1920 /.../ se Italiji ustupaju Istra, Slovensko primorje, Zadar i otoci Cres, Lošinj i Lastovo.”¹⁶

„Državno vodstvo Kraljevine SHS pokazalo je vidljivu slabost pri određivanju granica Kraljevine SHS s Italijom i Austrijom. Italija je bez odlučnijeg otpora uspjela dobiti znatan dio hrvatskog i slovenskog etničkog teritorija. Time je oko 600.000 Hrvata i Slovenaca došlo pod tuđinsku vlast i bilo izloženo okrutnoj politici odnarođivanja.”¹⁷

„Nezadovoljstvo Hrvata izaziva i vanjska politika nove države. Vlada se olako odriče hrvatskog teritorija. Hrvatska gubi oko 10.000 km² državnog teritorija i 500.000 osoba. Taj gubitak sankcionisan je mirom s Italijom u Rapallu. Od Hrvatske su odvojeni i Italiji pripojeni: Istra...,

¹³ F. Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918-1941*, knjiga prva 1918-1928, Zagreb 1993, 305-313. Ovaj rad je u osnovi doktorska disertacija odbranjena 1965. godine a priređena za štampu 1974.

¹⁴ M. Bjelajac, *Stara Jugoslavija i 'trgovina' Dalmacijom*, (feljton), „Nedeljna Dalmacija”, 17. srpnja 1988, 16.

¹⁵ J. Krišto, *Hrvatsko 20. stoljeće*, *Časopis za suvremenu povijest*, g. XXVIII, br. 3, Zagreb 1996, 446. Film i pisac scenarija kritikovani su u splitskom „Feral Tribune”, pa se autor odlučio da objavi integralni tekst u stručnom časopisu.

¹⁶ T. Čubelić, D. Pavličević, *Povijest 2*, udžbenik za srednje škole, Zagreb 1976, 65-66. " I. Jelić, R. Vukadinović, D. Bilandžić, *Narodi u prostoru i vremenu*, udžbenik povijesti za VIII razred osnovne škole, Zagreb 1977, 22-23.

¹⁷ Ivan Vujčić, *Hrvatska povijest*, udžbenik za industrijske i obrtničke škole, 3. izdanje, Zagreb 1998, 153.

Zadar, otoci Lošinj, Cres, Lastovo, Sušak i Palagruža.¹⁸ Autor prethodnog pasusa u drugom slučaju, uz iste podatke, upotrebljava iskaz: „Vanjska politika vrlo je štetna za Hrvatsku.“ Da li je potrebno naglasiti da je Italija ove krajeve okupirala u novembru 1918. godine na osnovu prava iz Londonskog ugovora (1915) a da tadašnje Narodno vijeće SHS nije imalo efektivne snage da se ovome suprotstvi. Suprostavljala se tek nadolazeća srpska vojska tamo gde je to mogla. Dakle država koja je pregovarala nije te krajeve držala u svom posedu pa ih "prepustila".

Vojska kao mogući oslonac u političkoj borbi za nacionalne teritorije

Politika, a posebno međunarodna, nije prost zbir slobodnih i ničim ograničenih subjektivnih volja. Te volje i želje, da bi se o njihovim dometima sudilo, valja smestiti u konkretan i nikad crno-beo istorijski kontekst. Ispuštanjem ili previđanjem značajnih faktora, koji su bili determinante prošlosti, dobijamo iskrivljenu sliku iste.

U vreme kada je vojna sila bila dominantan činilac u međunarodnim odnosima, a politika stavljanja protivničke strane pred „svršen čin“ bila svakodnevna praksa, Kraljevina SHS nije imala adekvatne vojne snage kojim bi poduprla politička nastojanja u razgraničenju sa Kraljevinom Italijom. Dakle, u slučaju italijan-skog odbijanja da evakuše posednute krajeve na koje su pretendovali Jugosloveni (delovi Slovenije, Istra, Primorje i Dalmacija s ostrvima) nije bilo izgledne mogućnosti da se oni zadobiju ratom.

Prema jednoj sili¹⁹ koja je tih godina držala u proseku 20-30 divizija prema svom istočnom susedu, počevši od fronta u Albaniji do Koruške, koja je vršila nekoliko puta preteče koncentracije u skladu sa ofanzivnim planovima iz 1919, sa izuzetno povoljnom strateškom pozicijom na demarkacionoj liniji u Sloveniji i severoistočno od Rijeke, stajala je jedva naoružana, ratom iznurena srpska vojska i dvadesetak hiljada vojnika pod komandom narodnih vijeća. Prema divizijama i brigadama italijanske vojske stajale su čete i vodovi bez pravih komunikacija u zaleđu fronta. Prema moćnoj italijanskoj floti koja je podržavala aktivnost svoje kopnene armije nije stajao nijedan jugoslovenski brod koji bi mogao deblokirati morske puteve snabdevanja. Prema dve srpske eskadrile, često bez benzina, stajale su 84 eskadrile italijanske avijacije i preko 500 mornaričkih hidroaviona. Prema italijanskoj ratnoj industriji u punom zamahu, stajale su razrušene fabrike kragujevačkih zavoda, sporadična slagališta austrougarske opreme i francusko-britanska pomoć za 150.000 vojnika, prema konvenciji iz leta 1918, čija važnost je isticala septembra 1919 (posle čega je i prestala uprkos jugoslovenskim traženjima da se nastavi i poveća na 250.000). I, na kraju, ako je Italija imala samo jedan front, malobrojne jugoslovenske snage morale su da posedaju demarkacione linije na svim stranama, osim prema Grčkoj. Te demarkacione linije su često prerastale u prave frontove. Na frontu prema italijanskim trupama nije bila retkost otvaranje artiljerijske vatre, a pešadijsku i da ne pominjemo. U isto vreme i s jedne i druge strane bilo je zarobljenih.

Moramo primetiti da se o ovim aspektima, u pretežnoj okrenutosti političkim događajima, u našoj historiografiji malo vodilo računa.

¹⁸ I. Vujičić, *Povijest (Hrvatska i svijet 2)*, za drugi razred četvorogodišnjih strukovnih škola, Zagreb 1997,135.

¹⁹ U novembru 1918. u kopненоj vojsci je bilo 4.500.000 oficira i vojnika, a u mornarici 122.000. (M. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918- 1921*, Beograd 1988, prema: Archivio storico diplomatico del Ministero degli afferi esteri Roma, Serbia vol.178, 85 i dr)

Kada je vojna konfrontacija s Italijom bila u pitanju, treba dodati da je s jugoslovenske strane postojala odlučnost da se svako dalje nadiranje Italijana preko postojeće demarkacione linije energično zaustavi (da se položaji brane odsudno). O tome svedoče potezi za odbranu Splita i Boke Kotorske, kao i demarkacione linije u celoj dužini formiranjem Dalmatinskih trupa 1919. godine.

Pošto nije bilo adekvatne savezničke sile koja bi poduprla jugoslovenske zahteve (postojala je jedino mogućnost ekonomskog pritiska SAD), a vlastitim snagama se nije moglo upustiti u konfrontaciju sa izgledom na uspeh, ostalo je da Italija sama odredi meru vlastitog interesa, usklađujući svoje unutrašnje i spoljne potrebe kako za „sadašnjicu tako i za budućnost”. Mera vlastitog interesa uključivala je dobijanje strateških granica i mostobrana na Balkanu za vođenje buduće politike²⁰, zaštitu italijanske nacionalnosti, kako je svedočio grof Sforza, koje je dugogodišnja propaganda pripremila da svako eventualno odstupanje doživi kao nacionalnu izdaju.²¹ Mera vlastitog interesa uključivala je i procenu koliko se ekonomski, ali i iz drugih razloga, isplati u nedogled produžavati granični spor sa Kraljevinom SHS.

Otvoreno pitanje granica prema Italiji i produžavanje stanja neizvesnosti još više je iscrpljivalo jugoslovensku stranu. Otvoreno jadransko pitanje odlagalo je početak pomorskog, trgovačkog saobraćaja, nesmetano korišćenje jadranskih luka, prestrojavanje zemlje, ratom iscrpljene, na mirnodopski kolosek. Rešenje ovog otvorenog pitanja za Kraljevinu SHS značilo je i prestanak ili slabljenje subverzivne delatnosti iz Mađarske, Bugarske i Albanije, koju je Italija podstrekavala kao i unutrašnjih snaga, koje je ona u istom cilju angažovala, prvenstveno upotrebom velikih materijalnih sredstava. Nadalje, zaključivanje ovog pitanja značilo je puštanje iz ropstva 90.000 Jugoslovena.

Svest o značaju vojnog faktora nije bila jednako prisutna kod svih političara, pa ni u javnom mnjenju.

„Kad bih ja ovde znao, kakvo je tačno stanje naše vojske u moralnom i materijalnom pogledu, kakva je politička situacija (...) ja bih mogao da dam vladi svoje mišljenje. Ovako samo vlada može da resi dokle se može apelovati na zemlju, na vojsku, na javnost itd. i dokle se može odupirati Italiji.” Ovako je rezonovao Nikola Pašić na sednici Delegacije Kraljevine SHS u Parizu 23. januara 1920. kada se razmatrao saveznički ultimatum za rešenje jadranskog pitanja.²² Kada je vojska u pitanju, rezime je u neku ruku dao major Marinković, novi član delegacije (umesto generala Pešića), u pismu koje je predao Pašiću na sastanku iste, 24. januara. Prethodno o je tekst pročitao prisutnima, a suština njegova je u tome da je momenat odlučujući, ali da se rat ne može prihvatiti.²³

Sličnog mišljenja o prihvatanju, odnosno neprihvatanju rata s Italijom kao vida rešavanja sukoba sa ovom državom bio je i general Petar Pešić: „Svaki naš ispad u političkom ili vojničkom pogledu, a naročito oružani sukob; doneo bi nam vrlo velike štete. To je mišljenje svih merodavnih krugova [francuskih - M. B.]”²⁴ Daje upotreba vojske kao rešavajućeg sredstva u sporu s Italijom bez izgleda, bio je mišljenja i vojvoda Mišić, načelnik Štaba Vrhovne komande. Mišić je krajem juna 1919, prema zapisu Vjekoslava Spinčića, ovome rekao: „Ne možemo sad, ali za četiri do pet godina, tjerat ćemo Talijane i osvojiti do zadnjeg čovjeka. Ovi u Parizu nisu kadri ništa učiniti. U Francuskoj, bojali su se nereda pa su raspustili vojsku. S toga i drugih kojekakvih razloga popuštaju Talijanima. A sami možemo malo, dok ne uredimo odnošaje s nekim našim susjedima, neprijatelja

²⁰ M. Bjelajac, *Prvo razgraničenje talijanske i jugoslovenske države u svijetlu vojnog faktora (1918-1920)* „Trst 1941-1947”, zbornik radova, Koper 1988, 29-37.

²¹ Carlo Sforza, *Braća a neprijatelji (problemiposlijeratne Evope)*, Split 1933, 156-157.

²² B. Krizman, B. Hrabak, *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*, Beograd 1960, 248 (dalje: Zapisnici); M. Bjelajac, n. d., 9.

²³ *Zapisnici*, 251.

²⁴ V. B. Savić, *Vojvoda Živojin Mišić, spomenica*, Valjevo 1989 (dalje: *Spomenica*), 378,410

kojih je mnogo".²⁵ Da bi se bolje shvatilo Mišićevo rezonovanje, poslednjeg komandanta kome bi ponestala hrabrost i drskost, treba, ipak, znati ponešto o samoj vojsci kojoj je stajao na čelu. Upravo u ovom detalju razlikuje se naš pristup u ocenjivanju onovremenih mogućnosti u borbi za granice, pa i zapadne, od pristupa nekih kolega iz struke.²⁶

Pre najkraće informacije o stanju jugoslovenske vojske tih kritičnih godina, navest ćemo nekoliko kompetentnih pogleda stranih savremenika koji su, po prirodi posla, bili upućeni da analiziraju jugoslovensku vojsku i njene moguće poteze.

„Interesantna tačka oko SHS je njen ozbiljno pasivan stav na provokacije sa talijanske strane. Sir A. Young pripisuje to strahu Jugoslavena da ne bi svoju armiju stavili na kušnju u sadašnjem trenutku kada su jedva naoružana zemlje. Oni znaju da srpski pješak ima ogroman prestiž u Evropi i ne žele da taj prestiž izgube izlažući ga neprijateljstvima kada nema materijalnu podršku - oni su vjerovatno u pravu..." Ovako su u Forin ofisu komentarisali izveštaj svog poslanika iz Beograda. Sam Jang (Young) je u izveštaju kojim je rezimirao događaje iz 1921. naveo da je, po njemu, najsnažniji odjek koji je ideja Dunavske federacije mogla učiniti na srpsku misao, svest da srpska vojna snaga, na koju su oni tako ponosni, ostaje samo loša obmana dok se ne snabde oružjem. Po njemu, nijedna zemlja iz Društva naroda ne može dobiti na značaju dok ne bude tako industrijski opremljena da osigura svoje potrebe, nezavisna od stranih država u popuni municije za svoju armiju. Čini se da bi se Italija radije borila nego da dozvoli takav pristup slavenskoj snazi".²⁷

Britanski vojni ataše je takođe zapazio da bi zadovoljavajuća disciplina i rad starešina u nemogućim uslovima u svim drugim armijama odavno doveli do pobune.

Živeći u bliskom kontaktu sa jugoslovenskom vojskom, u istom vremenu, francuski vojni ataše izvestio je Pariz: „Šef generalštaba [SHS -M. B.] procenjuje na 1 milijardu i 600 miliona dinara svotu koja je potrebna da se nabavi sav potreban materijal (oružje, municija, vozila, avioni, tenkovi, provijant) za 16 pešadijskih divizija koje sada postoje [divizijskih oblasti - M. B.]. Međutim, može li država izdržati takve žrtve u ovom trenutku, u najmanju ruku je neverovatno. U svakom slučaju nije sposobna da učini budžetski napor da trenutno stvori 16 novih pešadijskih divizija".²⁸

Procenjujući jedinice iz sastava Dalmatinskih trupa, formiranih u novembru 1919. radi odbrane Dalmacije, italijanski oficiri su izveštavali da trupe nemaju dovoljno municije i daje ista slabog kvaliteta, da će zalihe namirnica potrajati najviše oko tri meseca, i to pod uslovom da se broj trupa ne povećava. Trupe se hrane grahamom, krompirom i starim austrijskim konzervama. Jedino su

²⁵ B. Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918-1941)*, „Časopis za savremenu po vijest", 1/1975, 34 (navodi iz dnevnika V. Spinčića); M. Bjelajac, *n. d.*, 124.

²⁶ Polemika sa stavovima koji su pretendovali na naučnu utemeljenost, a po našem sudu su bili samo reprodukcija ideologizovanih shvatanja o tzv. prodaji nacionalnih teritorija i tzv. „neiskorišćenim mogućnostima - da se samo htjelo, moglo se", započeta na nedelji marksističkih rasprava u Neumu 1985, rezultirala je pokušajem da se što bolje istraže i prezentiraju stvarne jugoslovenske mogućnosti, a time donekle potpunije razumiju djelatnosti istaknutih vojnih i političkih ličnosti (M. Bjelajac, *Vojna zaštita zapadnih granica u vrijeme konstituiranja Kraljevine SHS (1918-1920)*, VIG 1-2/1985; isti, *Vojni faktor i mogućnosti odbrane nacionalnih teritorija 1918—1921*, VIG, 2/1985; isti, *Prvo razgraničenje talijanske i jugoslovenske države u svjetlu vojnog faktora (1918-1920)*, u zborniku: „Trst 1941-1947: od italijanskog napada na Jugoslaviju do mirovne pogodbe", Koper 1988; *Vojni činioци kao dio okolnosti u vrijeme ministrowanja dr Ante Trumbića 1918-1920*, u: „Život i dijelo Ante Trumbića", Zagreb 1991, 105-116.

²⁷ Public Record Office, London, Foreign Office, 371, 891/8751, 185. Opaska načinjena u FO na izveštaju sir Alban Younga upućenog ministru Blafouru, 27. jula 1922 (isto, 169); Avramovski Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knjiga prva (1921-1930), Beograd 1986, 93, 106; M. Bjelajac, *n. d.*, 118-119.

²⁸ M. Bjelajac, *n. d.*, 70, 119.

pozitivne reci imali za moral trupa, posebno onih koje su pristigle iz Srbije. Te trupe su prezimile (1919/20) na položajima u vrlo teškim uslovima, sa vrlo slabom logorskom opremom, tako da su prehlade, upale pluća i druge bolesti kosile. Osim konzervi i dvopeka, danima nije bilo bolje prehrane ni za bolesne.²⁹

Ako gledamo vojne mogućnosti savezničkih sila koje bi u sporu s Italijom poduprle jugoslovenske zahteve, moramo konstatovati sledeće: Francuska je vrlo brzo, već u decembru, demobilisala gro svoje ratne armije, pukove koje je držala u Istočnoj Evropi svela je na po 400 boraca, uglavnom kolonijalnih trupa, nešto jače snage držala je jedino u prostoru Frankfurt-Nirnberg. Uporedo sa slabljenjem efektiva, čija bi eventualna upotreba reskirala čast francuske zastave, kako je D'Esperey izveštavao Pariz³⁰, Francuska je vodila politiku krajnjeg popuštanja prema zahtevima Italije, želeći da je pridobije za politiku što strožeg ograničavanja Nemačke³¹; trupe SAD su se po primirju vrlo brzo vraćale u domovinu, ostajući samo simbolično prisutne na pojedinim tačkama; Britanija je podržavala Italiju, a njeni vojni predstavnici su usko saradivali protiv interesa Kraljevine SHS (npr. u Albaniji).³²

Delatnost dr Ante Trumbića

U vreme ministrovanja Trumbića (1918-1920) pogodba sa Italijanima smatrala se nužnošću etape. Tada nedostignuti nacionalni ciljevi ušli su kao sastavni deo u svakodnevnu politiku i službenu ideologiju. Italija je smatrana budućim ratnim protivnikom, posebno u vojnim krugovima. „Zadar, Istra, Reka, sloboda vas čeka“, pevale su generacije pitomaca Vojne akademije u Beogradu, prolazeći Birčaninovom ulicom pored italijanskog poslanstva. Zbog ponovljenih slučajeva, a posebno glasnosti 57. klase (stupila na školovanje 1. oktobra 1929), došlo je i do diplomatskog spora. Ministarstvo inostranih dela upozoravalo je ministra vojnog na knjige i udžbenike koje su najviše vojne vlasti preporučivale za nastavu (pisali su ih istaknuti oficiri i generali), a u kojima su Italijani mogli da čitaju o jugoslovenskim teritorijalnim pretenzijama.³³

²⁹ *Isto*, 119

³⁰ Izveštaj generala D' Esperey-a maršalu Fosch-u 3. marta 1919 (u: Bernachot Jean, *Les Armes francaises en Orient*, Apres L'armistice de 1918, Pariš 1970, 392-394; M. Bjelajac, *n. d.*, 294-296; Paoli Andre Francois, *L'Armee Francaise de 1919, a 1939, Le reconversion*, Livre, I, Pariš 1975 (studija je pedantna rekonstrukcija demobilizacije francuske ratne armije u svim delovima sveta, vidljivo brza već od novembra 1918); isto, *La phase de fermente (1919-1924)*, Livre II, Paris 1975, tome III (uspostavljanje okupacije Porajnja i prisustvo u drugim delovima poražene Nemačke).

³¹ *Spomenica*, 373-374, 376. U pismima vojvodi Mišiću iz Pariza general Pešić upozorava na sudbinu „malih“: „Cenzura dozvoljava da u francuskim i engleskim novinama pišu Talijani šta hoće o Dalmaciji, Istriji i Fijumi its., a nama ne dozvoljavaju. Zaista je strašno da se čovek proždere. Ja vam ponavljam da ćemo rđavo proći i u Banatu prema Italiji; ima se obzira prema svima samo ne prema nama... (3/16. februar 1919)“; „Ne dozvoljavaju nam ni da se branimo od nepravednih laži i izmišljotina. Talijani i Rumuni potkupili su Tan i sve ostale važne pariške novine i pišu šta hoće. Sem toga uspeli su uveriti ceo svet da su Jugosloveni bili najveći neprijatelji Saveza, da su se oni tukli kao lafovi... u Italiji, da im ne treba oprostiti - to nam nanosi veliku štetu (24. februar 1919)“; iz obzira prema Italiji regent Aleksandar nije 29. decembra 1918. bio u Parizu zvanično primljen, a francuski poslanik je početkom 1919. savetovao „izbeći svaki oružani sukob s Italijom“ (Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da lije Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Beograd 1985, 12).

³² O antijugoslovenskim aktivnostima britanskog generala Philippsa u Albaniji, te njegovoj saradnji sa italijanskim komandantima u istom cilju slao je Parizu i Istanbulu (D'Esperey-u) izveštaje francuski general De Fortou iz Skadra (M. Bjelajac, *n. d.*, 121, 194,195, 199).

³³ M. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922 – 1935*, Beograd 1994, s.161

Prema našem uvidu, dr Ante Trumbić, ulazeći u međunarodnu politiku kao političar visokog ranga, nije posedovao neophodna državnička znanja koja se stiču bilo školovanjem, bilo dugogodišnjim obavljanjem funkcija. Možemo reći da se on na vetrometinama svetskog rata tek učio. Stekavši školovanje i politički profil u jednoj državi i političkim prilikama toliko različitim od onoga što će nastupiti posle 1914, teško je razumevao neke opštevažeće principe, pa i strateške, a posebno odnos tzv. velikih sila prema malim državama. Primera kojima bi se ovi navodi dokazali ostavio je podosta. Ostalo je zapisano daje, diveći se uspesima srpske vojske u vezi sa savezničkom stvari, iznosio Pašiću i drugim srpskim zvaničnicima mišljenje da će to Srbiji dati mogućnost da ostvari sva nacionalna prava posle rata (i jugoslovenska). Koliko je tada Trumbić razumeo Pašićev gorak komentar o „zahvalnosti“ Saveznika i sudbini malih naroda preko čijih se leđa sve na kraju prelama, ne znamo.

Trumbić nije razumevao strateški značaj povezanosti albanskog i jadranskog („dalmatinskog“) pitanja u konfrontaciji Kraljevine SHS sa italijanskim planovima za budućnost (pravljenje mostobrana na Balkanu i zadobijanje strateške inicijative). To nerazumevanje, posredovano njegovim beleškama, pismima i prijateljima i ličnostima, ostalo je da stvara i dalje zabunu kod istoričara, o pravom smislu rasprava unutar jugoslovenske delegacije, stavovima vlade, pa i regenta.³⁴

Govoreći o svađama unutar delegacije, Trumbić sugerise zaključak da je tome povod „druga strana“. Nema traga kritičnosti na vlastiti račun i sujetno reaguje kada ga kolege upozoravaju na činjenicu da tokom razgovora menja stavove i da postaje kontradiktoran. Prema našem sudu, donetom posle ponovnog iščitavanja redigovanih zapisnika delegacije, ne bi se moglo govoriti o svađama, već o raspravama koje je trebalo da vode zajedničkom cilju.

Takve rasprave vođene su i o tzv. neutralizaciji Jadrana i demilitarizaciji „su-ve granice“. Rasprave vođene o toj ideji krajem 1919. i januara 1920, upravo su, po našem sudu, primer Trumbićevog neshvatanja svih aspekata vojnog faktora (poimanje „oružanog mira“, međunarodnih garancija itd.). Zalažući se za neutralizaciju (demilitarizaciju) Jadrana, u dubokom uverenju da bi time odbranio pozicije i suverenitet Jugoslavije, nije shvatio, našta su ga upozoravali ostali članovi delegacije (Pašić, major Marinković i dr.) da je garancija Lige naroda papirnata garancija, kao i u slučaju Belgije 1914, da Italiju ne bi ništa sprečavalo da gradi luke i postrojenja na istočnoj i zapadnoj obali Jadrana, te da u određenim okolnostima nesmetano uplovi sa flotom u vode Jadrana. Trumbića su upozoravali na to da su odustajanje od zahteva za flotom i neutralizacija obale opasnost za nacionalnu nezavisnost, da se s kopnom vojskom još i može na brzinu improvizovati, ali da to nije isti slučaj sa flotom. Po jugoslovenskim vojnim ekspertima, Italijani bi u svakom trenutku mogli pomoći svoj kopneni napad flotom. Taj predlog dovodio je u pitanje postojeći zahtev Jugoslovena za dobijanje ratnih brodova bivše Austro-Ugarske. U vezi sa tim pitanjem izuzetno se zalagao major Marinković (i to kao oficir kopnene vojske) da se ne pristane na dodelu brodova manje tonaže, i to za tzv. policijsku službu, kako su presudili saveznici 9.

³⁴ Radovi istoričara F. Šišića (*Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919 i Jadransko pitanje*), kao i dostupnost Trumbićevih papira hronološki pre državne grade i arhivalija drugih savremenika omogućili su da se njihovom reinterpetacijom ostane na Trumbićevim ondašnjim gledištima, tj. njegovom prosuđivanju tzv. srpskog faktora (vidi: Ivo Petrinović, Ante Trumbić, *Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb 1986, 195-202); takav pristup tom delu jugoslovenske istorije jedan autor je nazvao „sindromom Milade Paulove“ (Đorđe Stanković, *Tradicionalističko tumačenje Ante Trumbića*, „Naše teme“, 11/1987; isti, *Iskušenja jugoslovenske isloriografije*, Beograd 1988, 209-222).

decembra 1919.³⁵ Odluka saveznika je bila saglasna Trumbićevim gledištima na sednici delegacije 27. maja 1919, a povodom ponovne predstavke admirala Šušteršiča da se učini korak za traženje ratne flote. Tada je na Trumbićevo osporavanje potrebe za ratnom flotom reagovao general Pešić, upozoravajući na to da admiral Šušteršič ima rešenje Vlade kojim ona naređuje da se flota traži i u kojem su tačno pobrojani brodovi koje treba tražiti.³⁶ Trumbić je u vezi sa tim pitanjem sa dosta iluzija prihvatio jedno nedovoljno promišljeno stanovište istaknutih ličnosti SAD i Velike Britanije o neutralizaciji ne samo Jadrana već i nekih drugih evropskih luka i gradova. Smatrajući da je to najbolji način da se parira interesu Italije dok smo neravnopravni, nije bio u stanju da shvati sve posledice takvog predloga i rešenja.

Odnos opozicije prema nastojanjima Vlade u vezi sa pitanjem granica

U pogledu okolnosti u kojima se Ante Trumbić opredeljivao kao ministar inostranih dela, pored gledišta i politike koju su sugerisali ostali članovi jugoslo-venske delegacije u Parizu, predsednik Vlade iz zemlje, te izvesno regent Aleksandar, osim spomenutih nepovoljnih činjenica u vojnoj (ne)moći nove države, nije od malog značaja bila ni politička klima u Kraljevini SHS prema eventualnom ratu zbog teritorijalnih razgraničenja.

Dr Ante Trumbić je kao državnik, bez obzira na primedbe upućene nekim njegovim predlozima, bio lojalan borac za vitalne interese novostvorene jugoslo-venske države. Njegovo držanje samo je nastavak principa kojih se pridržavao tokom Prvog svetskog rata. „Trumbić je umeo da shvati da je 'oslobođenje od germanstva' i suprotstavljanje italijanskim pretenzijama u toku prvog svetskog rata daleko značajnije od „preganjanja" o unutrašnjem uređenju nove države koje bi moglo da dovede do rascepa u jugoslovenskom pokretu i odnosa sa srpskom vladom. Požrtvovano je branio interese hrvatskog građanstva, ali nikada nije izneve-rio istorijski smisao odbrane ovih interesa - oni su se mogli realizovati bez opasnosti za celinu hrvatskog nacionalnog bića samo u okviru jugoslovenske države, ali nikako izvan nje, u okviru Austro-Ugarske ili u obliku „nezavisne hrvatske države".³³ Prihvatajući da sedne na zajedničku klupu sa onima koji će u ime nove države potpisati ugovore koji u svemu neće moći pružiti zadovoljstva, prihvatio je punu odgovornost pred javnošću. Borba za pravedne granice, rezultati koji su postignuti na Konferenciji mira u Parizu i u Rapalu, bili su splet okolnosti, rezultanta ne imaginarnih ličnih volja ili parcijalnih nacionalnih interesa, već stvarnih mogućnosti, pa i vojnih. Rezime prof. Stankovića „da se na optuženičku klupu ne može staviti ni Ante Trumbić a ni Nikola Pašić, koji su potpisivali međunarodne ugovore procenjujući vlastite snage i pod neposrednom pretnjom bivših saveznika",³⁷ poklapa se sa jednim, po našem sudu, objektivnim viđenjem, objavljenim u „Slobodnim novinama" nekoliko dana po potpisivanju ugovora. U članku „O Rapalskom ugovoru - Gdje su glavni uzroci?" Jovo Banjanin je tačno uočio da su na jugoslovensku otpornu snagu nepovoljno uticale i unutrašnje prilike, prvenstveno neprincipijelne stranačke borbe („jedne što su silom htjele da nametnu jedan državni sistem, a druge što boreći se protiv toga, nisu uvijek

³⁵ Trumbićeva ideja o neutralizaciji Jadrana u vreme mira i rata, o kojoj će se u delegaciji više puta ra spravljeti, prvi put je iznesena 29. januara 1919, u 4 tačke. S time se tada saglasio kao s nužnošću i dr Smodlaka (*Zapiscnici*, 38-39).

³⁶ „G. Dr Trumbić misli da ratnu flotu ne bi trebalo tražiti; ona nam s jedne strane ne treba, s druge strane morala bi se platiti a to bi vrlo skupo stalo; svakako bi nam se pri isplati ratne oštete obračunala vrednost ratne flote, koju bi nam dali. Moglo bi se tražiti nešto malo koliko radi pomorske policije" (*Zapiscnici*, 133).

³⁷ Đ. Stanković, *n. d.*, 216, 218.

dovoljno pravile razliku između sistema i države"), ali da „glavni uzrok našeg poraza leži izvan nas, u neobično teškom međunarodnom položaju. Napušteni od velikih saveznika..." Banjanin se narednim rečenicama sa izvesnom žaokom osvrnuo na neprincipijelnju kampanju u opozicionoj štampi povodom tog Vladinog „poraza": „Mi imamo pravo i dužnost da protestujemo protiv ovog međunarodnog nasilja... Ali nemamo pravo da dovodimo u sumnju patriotizam ljudi, kojima je zla kob namijenila bolnu dužnost da stave svoj potpis na onaj strašni ugovor.

Ljudi bez odgovornosti, lako se razbacuju riječima. Treba se međutim zamisliti u položaj ljudi, na koje je u odlučnom času pala najteža odgovornost. Prvi koji je teška srca predložio da se pod neodoljivom presijom prime ovi bezdušni uslovi, bio je g. dr Ante Trumbić. A tko pozna visoki i neokaljani patriotizam Trumbićev, morat će u vezi sa ovim činom s dubokom indignacijom odbiti i najblažu aluziju o nekoj „izdaji".³⁸ Sam je dr Trumbić nekoliko dana kasnije izjavio za javnost daje znao da će ugovor izazvati bolan, težak utisak u celom narodu, ali da je: „Pored toga... u Rapalu... u lojalnoj saradnji sa ...drugovima imao odvažnosti da u odlučnom času preuzme svu odgovornost..." „Bili smo dobili neograničeno punomoć-je...povjerenje... ali i najvišu i najtežu odgovornost", rekao je Trumbić pred odbornicima i uglednicima Splita u prostorijama općinskog kazališta, nastavivši: „Ja danas...ne govorim osjećajima, nego razumu naroda. Svršene su sve naše granice!" Osnovno Trumbićevo viđenje sastojalo se u tome da se nije moglo više postići jer je na putu stajala Italija, odnosno aspiracije jedne iz reda velikih sila. Trumbić je podsetio daje Italija imala Londonski pakt (podržan od Francuske i Britanije), ali i nešto više - faktičku okupaciju tih teritorija, pa i preko toga bila je „ovlašćena ugovorom o primirju". Po njemu, to je bilo dovoljno da se shvati težak položaj u kojem su bili delegati. Analizirajući šta bi značila neizvesnost i otvorenost tog pitanja ne samo sa stanovišta međunarodnih prilika, podvukao je značaj okončanja pitanja sa stanovišta blokiranja snaga u Kraljevini SHS koje se nisu mirile sa stvaranjem zajedničke države, a koje su izvlačile koristi od Italije i koje bi mogle još više zloupotrebjavati prilike. Nabrajajući sve koristi i uspehe koji su rezultat pregovora u Rapalu, posebno je istakao skidanje bilo kakvih ograničenja jugoslovenskoj suverenosti na moru i obali, naročito prava na odbranu i ratnu flotu (dakle prihvatio je i kao svoj uspeh nešto protiv čega je u raspravama unutar delegacije dugo istrajavao): „Naše more i kopno slobodno je od bilo kakve internacionalne obaveze i prema Italiji i prema svakome osim onih obaveza... koje po međunarodnom pravu postoje za sve države. Ranije u svim projektima [! - M. B.] bili su predviđeni nekoji servituti na naš teret, koji su ograničavali naše slobodno raspolaganje i naše slobodno pravo odbrane na tako važnoj zoni kao što je naša obala..."

Korektnost Trumbića prema članovima delegacije i pred javnošću, kojom su počele, zbog masovne fmstriranosti, bujati strasti, ogleda se i u odavanju priznanja Srbiji: „Italija je jedan jaki personalitet nacionalni i kulturni u međunarodnom životu, dok je naš narod jedna nova pojava. On se istakao samo svojom mladom energijom, a naročito se istakla Srbija svojim heroizmom, svojom savršenom vjer-nošću prema saveznicima i svojom neobuzdanom čežnjom za slobodom".³⁹

Za razliku od Trumbića, koji je delovao kao odgovoran činilac (pa i posle ostavke na funkciju), deo opozicionih snaga do krajnjih granica je koristio blagodeti „neodgovornosti" za državne poslove, mogućnost plasiranja demagoških parola i drugog u borbi za birače na predstojećim, prvim parlamentarnim izborima. Takvim strankama i njihovim liderima dobro su došli negativni aspekti Rapalskog ugovora da razviju što besomučniju agitaciju protiv stranaka i ličnosti na vlasti, mada su upravo svojim delovanjem u prve dve godine zajedničke države činili sve da se položaj države što više kompromituje na Konferenciji mira i drugim pregovorima. Kako protumačiti traženje od Sonina

³⁸ Članak Banjanina prenelo je splitsko „*Novo Doba*", 27. studenoga 1920.

³⁹ „O rješenju jadranskog pitanja" - Izvještaj dr Ante Trumbića u općinskom kazalištu u Splitu dne 5. decembra 1920, „*Novo Doba*", 6. prosinac 1920.

da izvrši pritisak na Srbiju da povuče okupatorske trupe iz Hrvatske početkom 1919, podgovaranje obveznika da se ne odazivaju vojnim vlastima, dezertiranje pristalica određenih stranaka iz jedinica koje su upućivane na front prema Rijeci i Dalmaciji, sabotiranje od strane istih protestnih zborova u vezi sa italijanskom akcijom na Rijeci i Dalmaciji.⁴⁰

Anti Trumbiću, kao i poziciji čitave delegacije na pregovorima sigurno nije išla u prilog kampanja protiv njega lično, ni protiv svega stoje bio čvršći stav prema Italiji (bez obzira na stvarne namere, odnosno mogućnosti). Tako, za organ KPJ „Radničke novine” na nepuna dva meseca pred odlučujuće pregovore u Rapalu ministar inostranih dela, tek jedan neuspešni predratni splitski advokat, kome se kao „pridodatku Klemansoa” poručuje: „Vreme je gospodo da se maknete. Niste za istoriju. Ni školski udžbenici vas neće zabeležiti. G. Trumbiću mi vas sažaljevamo... Ko vam je savetovao, da se igrate ministra inostranih dela kad su i Kavuri kepeci prema Čičerinu”.⁴¹ Imajući drugu viziju međunarodnih okolnosti (predstojeća svetska revolucija), KPJ stalno brine brigu da se ne spremi kakva vojna akcija protiv Sovjetske Rusije. Pozivanje obveznika zbog ratnog stanja na albanskoj granici (iza kojeg je stajala Italija) u predvečerje nastavka pregovora u Rapalu, oštro se napada, osuđuje se moguća konfrontacija sa susednim državama, a „naslućuje se” priprema rata protiv Rusije.⁴² Tih dana isto glasilo, pod naslovom „Traže našu krv”, širi lažne vesti da je regent Aleksandar prihvatio zahtev francuskog poslanika Fonteney-a da pošalje protiv Rusije 100.000 vojnika (zajedno sa Rumu-nima). Korošec je, po njima, bio najratoborniji. Njega su početkom 1919. prozivali da se izjasni šta je mislio pod tim kad je izjavio da će u slučaju italijanskog odbijanja da se preda Trst doći do rata. Tokom leta 1920. KPJ je vodila stalnu kampanju „protiv rata”, sa oštrim kritikama poteza vlade koji su išli u prilog tome da se dopune odbrambene pripreme.

Krenula je akcija pod parolom „Dole rat”, i to održavanjem antiratnih zborova, o čemu su izveštavale stranačke novine.⁴³

Svako prebacivanje trupa na demarkaciju prema Italiji bilo je oštro napadano, kao i svako pozivanje na tzv. dvomesečnu vežbu (što je bio vid aktiviranja u vojsci Kraljevine SHS). Ante Trumbić kao član vlade i delegacije nije imao podršku najvećeg broja opozicionih snaga za svoj rad. Opozicija bez sluha za stvarne nacionalne interese tog trenutka činila je svojim postupcima utisak u inostranstvu da je zemlja nespremna za čvršće opiranje prema spoljnim pritiscima i da će morati da popušta. Trumbića možemo u potpunosti svrstati uz reči apela predsednika vlade Milenka Vesnića pred poslanicima (prilikom debate o nemirima povodom tzv. žigosanja stoke): „Ja vas pitam, kako možete zahtevati od vlade, koja nosi odgovornost...za međunarodnu bezbednost u trenutku, kada naši međunarodni poslovi nisu završeni, da mi u takvim trenucima isprežemo, tako

⁴⁰ Posebno o negativnoj delatnosti S. Radića i Pokrajinske vlade za Dalmaciju vidi: M. Bjelaac, *n. d.*, 239-249, 333-334; naša istraživanja dopunio je američki istoričar Sadkovic: „By 1919, Croatian emigres and members of Italian military intelligence had formulated at least two plans to undo the newly formed Yugoslav state. One... by General Badoglio; the other was the product of collaboration by Major Finzi of Italian military intelligence, elements among D'Annunzio followers in Fiume, Croatia emigres led by Vladimir Sachs-Petrović and Ivo Frank, and members of Stjepan Radić's Croatian Peasant Party. Althought neither plan was fully implemented, in 1919 Major Finzi did help Radić and Peasant Party smuggle a petition calling for a plebiscite out of Croatia”. Autor navodi da su planovi o subverziji odbačeni posle potpisivanja ugovora u Rapalu (James J. Sadkovich, *Italian Support for Cratian Separatism 1927-1937*, New York, London 1987, 3-4; za prvu i najširu eksplikaciju plana *Badoglio*, vidi: Ivo Lederer, *Yugoslavia at Paris Peace Conference*, New Haven and London 1963,

⁴¹ Trumbić jugoslavenski ministar inostranih dela, „Radničke novine”, br. 225, 21. septembar 1920.

⁴² *Mobilizacija*, „Radničke novine”, br. 223, 18. septembar 1920.

⁴³ *Radničke novine*, br. 168, 169, 174-177, 179, 180, 183-186, 191, 195, juli-avgust 1920. Zborovi su održani u Zagrebu, Beogradu, Nišu, Osijeku, Skoplju, Kosovskoj Mitrovici, Brodu na Savi, Jajcu i drugim mestima (ukupno 31 mesto).

reći u toku matice naša kola...Budite pravedni, gospodo... budite onoliko patriote koliko svaki od nas treba da bude".⁴¹

MILE BJELAJAC

Summary

During the forming of the Yugoslav state and throughout the course of its existence, and even today, when the new successor-states of Yugoslavia are being determined, the myth has continued of the „sellout" of Dalmatia, and of Croat and Slovenian national territories on the part of Serbia, subsequently defined as the „regime in Belgrade". The areas in question represented parts of the formerly Austrian side of the dual monarchy (Koruška, the Slovenian coastal area with Trieste, parts of Furlania and the Julian krajina, Istria, the islands, and Dalmatia). Italy, as the heir of the Venetian Republic, had asserted claims to these ethnically mixed areas where the Slavic population largely represented the majority, in addition to requesting control over the strategic border towards Slovenia. In keeping with these demands, Italy occupied the said territories in November 1918.

According to the authors of the myth mentioned, the territories populated by Croat and Slovenian citizens had been lost due to the negligence of the Serb regime, supposedly because the regions were not inhabited by Serbs.

The myth was definitely the result of a political struggle in which the end justified all means. Its purpose was to provoke doubts and misgivings between the two most numerous ethnic groups in Yugoslavia, the Serbs and the Croats, with the aim of weakening their solidarity and denying the need for the common state. The acceptance of the myth found fertile ground in the reduced perception of the complex political realities of past times and in the political affiliation of scientists and other citizens during the decades of the Yugoslav state's existence and, as we have already remarked, even after its dissolution.

The poor perception of all the aspects of reality where the Yugoslav and the various national historiographies are concerned is, in addition to ideological reasons, the result of the lack of insight into the mutual dependence between the military and the diplomatic factor. Based on an analysis of this interdependence, and of some other elements of the situation of that time, we have offered in our works a different picture, which repudiates the said myth, describing it from the aspect of its historical purpose.

A similar myth was never created after World War Two in regard to the question of parts of Primorska and Trieste.

⁴¹ Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1920, 497, 127, redovni sastanak 28. septembra 1920; M. Bjelajac, *n. d.*, 251.